

Русифікація Волинської духовної семінарії у роки радянської влади (1945-1964 рр.)

У статті висвітлено етапи русифікації україномовного навчального закладу Волинської духовної семінарії. Проаналізовано причини переходу на російську мову викладання, охарактеризовано ставлення викладачів та студентів до русифікаторських заходів. Зауважено про переслідування викладачів, які виступали за збереження у семінарії української мови.

Ключові слова: Волинська духовна семінарія, уповноважений Ради у справах РПЦ М. Діденко, Навчальний комітет, протоієрей Микола Тучемський, Євген Богуславський, російська мова, українська мова.

Постановка наукової проблеми та її значення. Волинська духовна семінарія (ВДС) була заснована у 1945 р. як навчальний заклад для підготовки священницьких кадрів для західноукраїнських епархій Руської Православної Церкви (РПЦ). Вірні цих епархій спілкувалися переважно українською мовою, україномовними були й студенти та майже усі викладачі ВДС. Однак, влада не була зацікавлена у тому, щоб у радянській Україні склалося нове покоління україномовного духовенства. Навчальний комітет РПЦ теж не сприяв збереженню української мови в навчальному процесі у підпорядкованому йому освітньому закладі у Луцьку. Тому серед пріоритетів навчально-виховного процесу у ВДС була русифікація семінарії, яку можна розглядати як одне із характерних явищ церковного життя у тоталітарній державі.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Українська історіографія багата дослідженнями проблем духовного життя країни у повоєнний період, але питання русифікації церковного життя, зокрема у навчальних духовних закладах, досі залишається маловивченим. Окремі аспекти функціонування Волинської духовної семінарії в умовах антирелігійних переслідувань у своїх працях згадують В. Борщевич [3; 4], В. Войналович [5], В. Милусь [20], А. Моренчук [21], В. Рожко [23], О. Сущук [25].

Мета дослідження: розкрити основні етапи русифікації Волинської духовної семінарії. Для її реалізації слід показати використання української мови у навчальному процесі семінарії на початку її існування, проаналізувати причини повного переходу на російську мову викладання в останній чверті 1940-их рр., охарактеризувати ставлення викладачів та учнів до русифікатор-

ських заходів та ступінь володіння вихованцями російською мовою.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Єпископ Миколай (Чуфаровський), котрий очолив Волинсько-Рівненську епархію навесні 1944 р., зіштовхнувся із нестачею священницьких кадрів. У роки Другої світової війни десятки священнослужителів стали жертвами різних збройних угруповань, дехто відступив разом із німцями. Архієрея також зобов'язали перевисвятити усіх священників та дияконів, котрі були хіротонізовані під час окупації митрополитом Полікарпом (Сікорським) та іншими ієрархами Української Автокефальної Православної Церкви, яку РПЦ за наполяганням радянської влади відмовилася визнавати як благодатну [4, с. 175].

Відчуваючи брак кадрів, єпископ Миколай висвячував і тих, хто не здобув відповідної освіти. Це не було характерним для Волині, оскільки старше покоління пастирів Церкви здобуло освіту ще у духовних семінаріях царського часу (переважно Волинській духовній семінарії), молодші вчилися у Кременецькій семінарії чи на богословському факультеті Варшавського університету. Навіть під час війни деякий час діяли пастирські курси Української Автономної Православної Церкви (при Почаївській Лаврі) та Української Автокефальної Православної Церкви (при Луцькому Свято-Троїцькому соборі). Один із викладачів курсів у Луцьку протоієрей Стефан Грушко якимось навіть дорікнув єпископу Миколаю, що він «засмічує» священство, висвячуючи невідповідно підготовлених осіб. На це архієрей, який приїхав із Росії, відповів, що він пережив час, який тут собі і увити не можуть, а тому потрібно заповнити вільні вакансії, щоб усюди були свяще-

ники, якщо вони навіть і мають не дуже високий культурний чи освітній рівень. Проте, одразу влади́ка почав вивчати можливість відкриття пастирської школи у єпархії [27, с. 3].

Дозвіл на відкриття у Луцьку дворічних богословсько-пастирських курсів Волинсько-Рівненська єпархія отримала у березні 1945 р. [24, с. 391], а навчання розпочалося у листопаді цього ж року. «Положення про богословсько-пастирські курси Волинсько-Рівненської єпархії» майже копіюють такі ж «Положення» про курси у Москві, затверджені Священним Синодом РПЦ у 1944 р. Лише у шостому параграфі волинських єпархіальних «Положень» було зазначено, що мова викладання на курсах – українська [7, арк. 124].

Російську мову більшість абітурієнтів курсів знали вкрай слабко. Помітив це й уповноважений Ради у справах РПЦ при Волинському облвиконкомі Михайло Діденко, який був присутній на вступних випробовуваннях у жовтні 1945 р. Він писав своєму керівництву, що особи, котрі вступають на курси, знань із російської мови та літератури не мають ніяких. Молитви, зазначав уповноважений, більшість вступників знають і читають тільки українською мовою, а слов'янською теж ніхто не знає [17, арк. 3-4].

Глибше знайомство зі слухачами курсів ще більше вразило уповноваженого: «З особистого спостереження я переконався, що більшість із них обізнані з елементами польської історії та літератури, знають деяких історичних осіб і письменників, знають українсько-німецьких націоналістів, говорять порівняно непогано польською та українською мовами, а ось російську мову, літературу та українських радянських письменників не читали та не знають» [17, арк. 35-37]. Вже тоді М. Діденко вважав, що на курсах варто ввести такі дисципліни, як російська мова і література, а також й українська мова та література. Однак, у перший рік навчання із філологічних дисциплін на курсах читалися тільки лекції із церковнослов'янської мови.

Більшість викладачів курсів на чолі із їх ректором протоієреєм Миколою Тучемським були місцевими вихідцями і схвалювали викладання українською мовою. Відчуваючи високу національну самосвідомість західноукраїнського духовенства, уповноважений негативно сприймав тих священників, яким архієрей доручив викладати на курсах. М. Діденко прямо заявляв, що вони «вороже налаштовані до радянської влади» і при цьому додавав, що усі викладачі ще гли-

боко не вивчені, тому їхня практична робота у майбутньому усе прояснить [15, арк. 80 зв.].

Вже з 1946/47 навчального року російська мова почала витісняти українську з навчального закладу, який був перетворений на чотирирічну Волинську духовну семінарію. Курс російської мови було введено у навчальну програму (читати запросили викладача курсів підвищення кваліфікації при облвиконкомі Йосипа Михайловича Мамчура), а українську мову зовсім не викладали. Більше того, у листопаді 1946 р. викладацький колектив вирішив ввести додаткові два уроки на тиждень російської мови на третьому курсі [7, арк. 238-239].

Новий єпископ Волинський і Рівненський Варлаам (Борисевич) рекомендував один із творів у першому півріччі на першому курсі зробити з російської мови, але викладацький колектив зробив ще більше, і третьокласники мусили писати два твори з російської мови у грудні 1946 р. [9, арк. 238]. Загалом у 1946/47 навчальному році на російську мову припадало найбільше творів у ВДС, яких у першому півріччі, наприклад, студенти усіх курсів мали написати по п'ять. З усіх п'ятнадцяти робіт чотири (понад чверть) були з російської мови [6, арк. 170]. У другому півріччі писали теж по п'ять творів на курсі, з яких третина – з російської мови [8, арк. 6].

Крім того, адміністрація вирішила, що на першому курсі російською мовою будуть викладатися катехізис, історія давньої християнської церкви та літургіка; на другому – катехізис, історія Руської церкви та літургіка; на третьому – основне богослов'я, догматичне богослов'я, моральне богослов'я, практичне керівництво для пастиря, гомілетика та психологія. Таким чином на третьому курсі майже половина предметів (7 із 15) читалася російською мовою, на двох молодших курсах – рівно половина (4 із 8) [10, арк. 13].

Це не означає, що викладання інших предметів велося обов'язково українською мовою. Наприклад, на лекціях зі Священного Писання «Біблію учні читали слов'янською, усне пояснення тексту пропонувалося в одних випадках російською мовою, а в інших – при поясненні важких для розуміння місць – українською; конспекти пропонувалися на російській мові» [12, арк. 13]. З іншого боку, як писав М. Діденко в інформаційній записці, ректор М. Тучемський, «не зважаючи на те, що чудово знає російську мову, в семінарії викладає Священне Писання Нового Завіту та грецьку мову лише українською» [19, арк. 150-151].

Придивившись за рік до викладачів навчального закладу та докладніше вивчивши їх біографії, уповноважений став заявляти, що «викладачі Богуславський, Грушко та Самохваленко, не можуть залишатися у семінарії, як через свою минулу діяльність, так і через нерозуміння своїх завдань у семінарії» [18, арк. 191]. Крім іншого, М. Діденка не влаштувало те, що Грушко та Богуславський викладали тільки українською мовою [19, арк. 150-151]. Справді, колишній посол польського сейму Євген Семенович Богуславський залишався великим патріотом України і не мав жодного бажання сприяти русифікації ВДС. В архіві семінарії зберігається декілька рукописів Є. Богуславського українською мовою (теми письмових робіт, тези виступів на позаурочних закладах тощо). Є. Богуславського було звільнено із семінарії у 1948 р., а ще за півтора року – заарештовано. Під час слідства 8 квітня 1950 р. він помер [2].

Разом із Є. Богуславським було звільнено і викладача церковного співу М. Самохваленка, а у січні 1951 р. на пенсію відправили протоієрея С. Грушка. Учителям світських навчальних закладів не рекомендували працювати у семінарії, тому курс російської мови закріпили за єдиним росіянином у викладацькому колективі – протоієреєм Василем Осташевським [19, арк. 151].

Збереглася стенограма уроків із російської мови, проведених В. Осташевським 27 грудня 1948 р. на першому та другому курсах ВДС. Вона свідчить, що на першому курсі 40 хвилин учні читали другу дію комедії М. Гоголя «Ревізор», розділивши поміж собою ролі, а в наступні п'ять хвилин одному із учнів було запропоновано розібрати речення «Я не люблю церемоний» за частинами мови. Другокурсники теж працювали із твором Гоголя: вони характеризували персонажів «Мертвих душ». Останні 10 хвилин лекції було приділено вивченню граматики російської мови [13, арк. 44].

Після від'їзду у 1950 р. протоієрея В. Осташевського із Луцька тривалий час викладати російську мову став протоієрей Михайло Варжанський, котрий вчився на філологічному факультеті Юр'ївського університету ще перед революцією 1917 р. [26].

Переведенню семінарії на російську мову викладання сприяло і друкування підготованих викладачами конспектів із різних предметів, що розпочалося у 1947 р. Усі вони склалися лише російською мовою, що унеможливило викла-

дання предметів українською мовою [10, арк. 14]. Російською мовою у Свято-Троїцькому соборі студенти старших курсів та викладачі були зобов'язані виголошувати проповіді під час Богослужіння.

Українська мова залишалася на деякий час у ВДС тільки на вступних іспитах – у формі письмової роботи. При цьому в 1947 р. вперше абітурієнти були змушені писати одразу два диктанти – з української та російської мов [8, арк. 47], що для багатьох вступників стало найважчим бар'єром на шляху до духовної освіти. У 1947 р. російську мову на «чотири» склало тільки четверо осіб, а на «п'ять» – одна. Ситуація із українським диктантом була трохи кращою – на «чотири» його написало семеро, а четверо навіть на відмінно. Окремі вступники зуміли усі усні екзамени скласти на добре та відмінно, а письмові – на задовільно і навіть незадовільно.

У 1950 р. Навчальний комітет РПЦ уніфікував правила прийому у всі духовні семінарії [22]. Від абітурієнтів вимагалось знати напам'ять ряд церковних молитов, уміти читати церковнослов'янською мовою, грамотно писати російською мовою. Від цього часу вступний письмовий екзамен з української мови у ВДС уже не проводився. Російською мовою велось й усе діловодство семінарії.

Для студентів ВДС, які у побуті спілкувалися українською мовою, російська мова продовжувала залишатися одним із найважчих предметів. Їхні знання російської мови залишалися низькими. У 1947 р. «двійку» із російської мови мав Валентин Негода із другого курсу, котрий з усіх інших предметів отримав відмінні оцінки і «добре» – тільки зі співу. Загалом, багато студентів, як правило, мали «задовільно» лише із двох предметів – російської мови та конституції, а з інших – «чотири» й «п'ять».

Не зважаючи на усі старання викладачів ВДС, вивчення російської мови й надалі залишалося однією із найбільших проблем навчального процесу. У 1954 р. ректору семінарії приходилося констатувати: «Особливою проблемою, як завжди, залишалася російська мова. Семінаристи продовжували вставляти багато українських слів при розмові російською, а особливо важко вона давалася закарпатцям» [14, арк. 19]. У ці роки у навчальному закладі стали переважати вихідці зі Львівщини, Прикарпаття та Закарпаття. Російську мову у своїх селах вони майже ніколи не чули.

Недостатній, на думку адміністрації семінарії, загальний розвиток студентів, розраховували подолати через залучення семінаристів до чи-

тання російської художньої літератури. Викладачі склали перелік творів, які студенти семінарії за час свого навчання повинні були прочитати. При цьому для кожного курсу пропонувалися різні художні твори. Семінаристам, наприклад, було рекомендовано прочитати такі твори, як «Дубровський» О. Пушкіна, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Тихий Дон» М. Шолохова (перший курс), «Капітанська дочка» О. Пушкіна, «Обломов» І. Гончарова, «Мертві душі» М. Гоголя, «Педагогічна поема» А. Макаренка, «Чапаєв» Д. Фурманова, «Піднята цілина» М. Шолохова, «Безприданниця» О. Островського (другий курс), «Війна і мир» Л. Толстого, «Злочин і кара» Ф. Достоєвського, «Росія молода» Ю. Германа (третій курс), «Анна Кареніна» Л. Толстого, «Брати Карамазови» Ф. Достоєвського, «Молода гвардія» О. Фадєєва, «Ходіння по муках» О. Толстого, «Гранатовий браслет» О. Купріна (четвертий курс) та інші відомі твори російської класичної та радянської літератури [1]. Твори українських авторів у цей перелік не увійшли.

Аж до закриття ВДС у 1964 році предмет російської мови залишався чи не єдиним, на вивчення якого Навчальний комітет на прохання адміністрації семінарії дозволяв збільшувати кількість затверджених годин. Наприклад, у 1957/58 навчальному році було дозволено викладати російську мову додатково на другому курсі, хоча вона мала бути тільки на першому курсі семінарії [15, арк. 48].

Треба сказати, що дуже багато російськомовних книг було у бібліотеці Волинської духовної семінарії, яка щороку поповнювалася сотнями видань, придбаних у радянських магазинах. Щоправда, для навчального закладу купували і українську класичну та сучасну літературу. Російськомовні видання переважали і серед періодики, яку виписували на адресу семінарії. Так, у ВДС постійно надходили російськомовні центральні газети «Правда», «Известия», «Труд» та «Комсомольская правда», а також журнали «Огонек», «Крокодил», «Наука и жизнь», «Здоровье», «Работница», «Звезда», «Журнал Мос-

ковской Патриархии». В окремі роки для ВДС виписувалося близько двох десятків найменувань різноманітних російських періодичних видань. Показово, що серед них знаходимо й часопис «Русский язык в школе».

У репертуарі хору ВДС, який брав участь у численних позаурочних заходах, були як російські, так і українські пісні. Майже виключно російськомовні фільми показували учням семінарії під час кіносеансів, що влаштовувалися у будівлі ВДС.

Уже із 1952 р. викладацький колектив ВДС стали поповнювати випускники Московської та Ленінградської духовних академій. Хоча серед таких спеціалістів переважали вихідці з Волині, деякі з яких раніше навчалися у ВДС, вони за чотири роки навчання в академії встигали звикнути до виключно російської мови у викладанні та повсякденному спілкуванні. Мабуть тому в уповноваженого Ради у справах РПЦ не виникало приводів для звинувачень молодого покоління викладачів у небажання викладати російською мовою. Крім того, із другої половини 1950-их рр. викладачами ВДС стали призначатися й етнічні росіяни, такі як Григорій Орехов та Йосип Блюм.

Висновки. Отже, Волинська духовна семінарія уже наприкінці 1940-их рр. стала повністю русифікованим навчальним закладом, у якому українську мову можна було почути тільки у приватному спілкуванні учнів між собою та під час окремих концертних виступів учасників хору. Причину такого явища, з одного боку, можна вбачати у негативному ставленні радянської влади до будь-яких процесів, які можна було хоча б якось пов'язати із українським націоналістичним рухом. Однак, русифікації сприяла і політика Московської Патріархії, адже навчальні програми для усіх духовних семінарій розроблялися в Навчальному комітеті, який також проводив широке листування із ними. Звісно, що усі контакти із московських церковним центром могли відбуватися тільки російською мовою. Вихідцями з Росії були й окремі викладачі ВДС, прислані Навчальним комітетом, а також місцеві архієреї.

Джерела та література

1. Архів Волинської духовної семінарії – Списки рекомендованої для вихованців художньої літератури.
2. Архів УСБ України у Волинській обл. – ф. п., спр. 2941.
3. Борщевич В. Волинське духовенство у ХХ ст. : ідентичність, статус, еволюція / В. Борщевич. –

Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – 584 с.

4. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. ХХ ст.) / В. Борщевич. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2000. – 253 с.

5. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–

1960-х років : політологічний дискурс / В. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.

6. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. Р-393, оп. 1, спр. 2.

7. ДАВО, ф. Р-393, оп. 1, спр. 10.

8. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 2.

9. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 3.

10. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 4.

11. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 13.

12. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 14.

13. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 18.

14. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 45.

15. ДАВО, ф. Р-393, оп. 2, спр. 71.

16. ДАВО, ф. Р-393, оп. 3, спр. 2.

17. ДАВО, ф. Р-393, оп. 3, спр. 3.

18. ДАВО, ф. Р-393, оп. 3, спр. 5.

19. ДАВО, ф. Р-393, оп. 3, спр. 7.

20. Милуць В. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х–50-х роках ХХ століття / В. Милуць. – Луцьк : Волинянин, 2008. – 228 с.

21. Моренчук А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей) / А. Моренчук. – Луцьк, 2009. – 195 с.

22. Правила приёма в духовные академии. Правила приёма в духовные семинарии // Журнал Московской Патриархии – М., 1950. – №5. – С. 76-79.

23. Рожко В. Є. Волинська Духовна семінарія (1796–2004 рр.): Історичний нарис / В. Є. Рожко. – Луцьк: «Медіа», 2004. – 256 с.

24. Русская православная церковь в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. : сборник документов / под ред. В. П. Козлова. – М. : Изд-во Крутицкого подворья, 2009. – 779 с.

25. Суцук О. Радянські державно-політичні органи та релігія і церква у Волинській області (1944–1953) // О. Суцук // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – С. 204–212.

26. Федчук О., прот. Архієпископ Віленський і Литовський, який був настоятелем луцької Свято-Покровської церкви / прот. О. Федчук // Дзвони Волині. – 2015. – № 1. – С. 10–11.

27. Федчук О., прот. Волинська духовна семінарія (1945–1964) / прот. О. Федчук. – Луцьк, 2013. – 246 с.

Александр Федчук

Русификация Волинской духовной семинарии в годы советской власти (1945–1964 гг.)

В статье отражены этапы русификации Волинской духовной семинарии, которая начинала функционировать как украиноязычное учебное заведение, но уже через год после открытия постепенно стала переходить на русский язык преподавания. Проанализированы причины перехода на русский язык преподавания, охарактеризовано отношение преподавателей и студентов к русификаторским мерам. Наведены примеры особенно заботливого отношения администрации семинарии к усвоению ученическим коллективом русского языка, а также примеры слабого владения им западноукраинских юношей. Обращено внимание на преследовании преподавателей, которые выступали за сохранение в семинарии украинского языка или вообще считались настроенными, по мнению власти, националистично.

Ключевые слова: *Волинская духовная семинария, уполномоченный Совета по делам РПЦ М. Диденко, Учебный комитет, протоиерей Николай Тучемский, Евгений Богуславский, русский язык, украинский язык.*

Fedchuk Alexander

Russification of the Volyn theological Seminary in the years of Soviet power (1945-1964)

The article describes the stages of Russification of the Volyn theological Seminary, which began to function as a Ukrainian-language school, but a year after opening gradually began to proceed to the Russian language of teaching. Analyzed the causes of the transition to the Russian language of teaching, described the attitude of teachers and students to Russification measures. Cited examples of especially care in attitude of the Seminary administration to mastering the Russian language by the pupils group, and examples of poor language skills of them out of Western Ukraine. Attention is drawn to the persecution of teachers who advocated for the preservation of the Seminary of the Ukrainian language or generally, according to the authorities, were considered nationalist configured.

Key words: *Volyn theological Seminary, the Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church Affairs M. Didenko, Educational Committee, Archpriest Nikola i Tutchemskiy, Eugen eBoguslavsky, Russian language, Ukrainian language.*